

Ф И Л О Л О Г

часопис за језик, књижевност и културу
VI 2015 12
универзитет у бањој луци
филолошки факултет

Данијела Јелић
 Универзитет у Бањој Луци
 Филолошки факултет

УДК 821.161.1.09(049.32)
 DOI 10.7251/fil1512301j

БАХТИН У СВЈЕТЛУ НОВИХ ТУМАЧЕЊА

Поштић, Светозар (2012), *Бахтин и хришћанство*, Нови Сад: Академска књига.

*Само у Боју или у свјету за мене је мојућа радост, што јест
 само тамо где се ојравдано сједињујем са бићем кроз
 грубоћа и за грубоћа, где сам љасиван и љримам дар.*

М. М. Бахтин, „Аутор и јунак“

По окончању свог физичког и интелектуалног прогонства шездесетих година 20. вијека, Михаил Михайлович Бахтин (1895–1975) постаје, пред саму смрт, нагло познат у својој земљи, а убрзо потом и на Западу. Од тада па до данас о Бахтину је писано много и често, а крајем 20. вијека појављује се и нова тенденција у критичким радовима о чувеном руском теоретичару, лингвисти, књижевном критичару и филозофу. Наиме, пажњу проучавалаца Бахтиновог дјела, једнако на Западу као и у Русији, привукао је хришћански аспект Бахтинове мисли, који је нарочито видљив у раним радовима руског мислиоца. На српском језичком подручју о овој теми је први пут проговорено у књизи *Бахтин и хришћанство* Светозара Поштића. У невеликој а вишеструко занимљивој студији аутор је представио основне хришћанске идеје руског филозофа, које се, за разлику од раних радова, у Бахтиновим познијим остварењима, због снажне репресије власти, срећу под прикривеном терминологијом.

Руски теоретичар одрастао је у побожној руској православној породици, духовно се формирао у дореволюционарној Русији, а познавао је и једног од најутицајнијих руских светитеља с краја 19. и почетка 20. вијека – Светог Јована Кронштадског, који је на њега оставио снажан утисак. „Интелектуално, Бахтин је стасао у времену када су засићеност реализмом, који је трајао читаву другу половину 19. века, и осећај близине надолазећег превирања и трагедије, учинили да се готово цела

руска интелигенција окрене некој врсти духовне чежње и праксе“ (52). Његова филозофија није била у потпуности у сагласности с учењем православне цркве, али се мора, подвлачи аутор студије *Бахтин и хришћанство*, посматрати у контексту византијске културне традиције. Будући да је ухапшен и готово погубљен због илегалне вјерске активности, није необично што су хришћански елементи престали да се отворено појављују у његовим каснијим радовима.

Руски бахтинисти све до средине осамдесетих година 20. вијека у фокус интересовања не стављају хришћански и православни аспект Бахтинове мисли, како због политичке репресије, тако и због непознавања православне вјере, наглашава Поштић. Тај недостатак дијелом су надомјестили западни Бахтинови критичари будући да „задатак показивања, на нивоу текста, значај православља за разумевање Бахтина, пао је на западне научнике, у прошлости из важних разлога, а данас ако ни због чега другог а оно због тога што се оно у Русији узима здраво за готово у толикој мери да и не подлеже потреби за доказивањем“ (49–50).

У „Прегледу Бахтинових радова“, првом поглављу књиге *Бахтин и хришћанство*, Светозар Поштић, ослањајући се на западне критичаре, прије свега на Катерину Кларк и Мајкла Холквиста – дијели Бахтиново стваралаштво на четири дијела. Први, филозофски период (1918–1924), назван је „Архитектоника одговорности“ и карактерише га феноменоло-

шки приступ, дијалог са неокантовцима и теолошки дискурс. Други период (1925–1929) одликује Бахтинов дијалог са фројдизмом, совјетским марксизмом, формализмом, лингвистиком и физиологијом. Треће раздобље припада тридесетим годинама двадесетог вијека, и представља потрагу, како вели Поштић, за „историјском поетиком у еволуцији романа“. Четврто раздобље, шездесетих и седамдесетих година 20. вијека, период је новог виђења филозофије језика и друштвене теорије, те испитивања свих дотадашњих идеја у Бахтиновом научном раду. Посебну пажњу аутор у првом поглављу студије посвећује Бахтиновим есејима из ране фазе, књизи о Достојевском, есејима о роману, те књизи о Раблеу.

Четири есеја из прве, ране фазе, нису у потпуности сачувана, а међу њима су најзначајнији „Уметност и одговорност“ (1919), „Аутор и јунак у естетској активности“ (око 1920–1924) и „Ка филозофији поступка“ (око 1920–1924). У овим радовима Бахтин је, према ријечима Светозара Поштића, покушао да споји три главна предмета западне метафизике – епистемологију, етику и естетику – у јединствену теорију о поступку или чину. У првом и посљедњем есеју покушава да доведе филозофију у сагласност са теологијом. У вријеме јаче политичке репресије Бахтин се окренуо ширим филозофским темама, међу њима средишње мјесто заузимају језик и комуникација.

Проблеми стваралаштва Достојевској (1929) јесте Бахтиново „последње појављивање у штампи пре нестанка у прогонство и мрак“ (33). Студија се, како наглашава Поштић, бави проблемом структуре и начином којим Достојевски омогућава ликовима да говоре својим гласовима, уз минимум уплитања аутора. Резултат таквог приступа писању је настајак новог жанра, „полифоног романа“, појма који је особито у руској књижевној критици наишао на полемику. Другом верзијом ове књиге, *Проблеми њоейшике Достојевској* (1963), руски критичар се враћа на поље књижевне теорије. У првој верзији књиге о Достојевском, због политичке репресије, није могао неспутано да говори о ономе чему је Достојевски посветио највише пажње у свом дјелу – о посто-

јању Бога, док је у другој верзији књиге доста отворенији: „У слици идеалног човека или у слици Христа за њега се налази разрешење идеолошких потрага. Ова слика или овај највиши глас мора да крунише свет гласова, да га организује и потчини“ (35).

Есеји о роману, настали непосредно пред почетак Другог свјетског рата, први су Бахтинови радови из социолингвистике, објављени под његовим именом, у којима се бави утицајем дијалогског контекста на језик. У њима Бахтин подвлачи дијалогску особину језика, посматрање људског исказа у контексту у којем је изречен. Потресен злоупотребом језика у совјетској пропаганди, у радовима о роману Бахтин се фокусира на бинарну опозицију између једног, унифицираног језика, или моногосије, једнојезичја, те полигосије, многојезичја, односно хетерогосије и разнојезичја. Роман је, како запажа Поштић, заступник различитости и слободе која се лако може превести како у политичку, тако и у духовну стварност.

Стваралаштво Франсоа Раблеа и народна култура средњег века и ренесансе студија је, по ријечима Светозара Поштића, која би се најприје могла сврстати у категорије фолклора, етнологије или културне историје. Бахтинове идеје карневала и народног смијеха могу се посматрати као продужетак идеја дијалогизма и полифоније, наводи аутор, позивајући се на Кена Хиршкопа, једног од многих западних проучавалаца Михаила Михаиловича Бахтина. „По Бахтину, Рабле посматра универзални значај карневала кроз амбивалентност телесних функција које представљају симболички смисао смрти и рођења, основних људских и космичких циклуса“ (39). Према тврдњама западних критичара – карневал је величање другог. „Упркос значајној опозицији, већина критичара ипак се слаже да Бахтинова главна места у *Раблеу* нису феудални систем или римокатоличка црква, нити најосновније идеологије друштвених класа или религија, већ потчињеност људског духа и његово ропство страху“ (40). Обично се сматра да је *Рабле* пажљиво осмишљена критика стаљинистичког система, а с друге стране кореспондира и с хришћанским погледом на свијет.

У поглављу „Бахтин и хришћанство“, другом по реду, Поштић се усредсређује на три идеје: теоретичарево поистовјећивање аутора и јунака са односом Бога и човјека, на идеје отјеловљења и оваплоћења, те на Бахтиново проучавање ријечи (или дискурса) као отјеловљења вјечног Логоса.

Говорећи о поистовјећивању аутора и јунака с односом Бога и човјека, Поштић истиче да у Бахтиновој естетици аутор умјетничког дјела узима на себе улогу творца свијета, а његов јунак улогу божјег створења, човјека. Када је пак ријеч о отјеловљењу, за руског филозофа теорија нема вриједности без њеног испољавања у животу, баш као што нема Бога без његовог отјеловљења. Филозофске посљедице доктрине о Логосу нису нигдје очигледније него у Бахтиновом концепту „ријечи“, термину који обухвата језик, дискурс. „Као и божанска реч, Бахтинова реч (слово) означава комуналност оних који са њом међусобно делују; у својој улози отеловљене појаве, она је такође индивидуални исказ: ’У светлу ове метафоре, учесници у бахтиновском дијалогу почињу да се појављују као причесници у евхаристичном смислу, као и у строго лингвистичком“ (74). Другим ријечима, они представљају хришћанску саборност, цркву.

Специфично православна црта у Бахтиновој мисли видљива је у неколико идеја којима се он бавио у својим дјелима. То су прожимање двије Христове природе, људске и божанске; истицање божанског духа који води ка обожењу; разликовање божје суштине и његових енергија; афинитет према саборности; симбол луде или будале који подсјећа на подвиг јуродства Христа ради; апофатични (одрични) приступ знању. На ове идеје Поштић се осврће у трећем, посљедњем поглављу своје књиге, које је назвао „Бахтин и православље“.

У посљедњем поглављу аутор најприје објашњава појам перихорезе, једне од основних претпоставки Бахтинове теорије. Суштина ове догме – да двије Христове природе, људска и божанска, могу да постоје у једном тијелу и у исто вријеме – објашњава божје присуство у човјеку. Кроз узајамно прожимање ове двије суштине, гдје свака чува „несливе-

но и нераздвојно“ свој идентитет, успоставља се јединство двије Христове природе. У овом облику руски теоретичар је поменути доктрину усвојио и њоме се користио у својим есејима о роману. Тако у једном од раних Бахтинових радова аутор и јунак егзистирају заједно у јединственој естетској вриједности.

У осврту на тијело и апофатични приступ код Бахтина, Светозар Поштић истиче да је једна од најочљивијих идеја код Бахтина заправо материјализам гротескног реализма. Како у наставку примјећује, великом броју критичара тешко полази за руком да ову теорију подведу под Бахтинов хришћански поглед на свијет. Ипак, идеја материјализма гротескног реализма везана је за апофатични приступ хришћанству, који описује Бога у одричним терминима (невидљив, бесконачан, недокучив), и који је једна од тачака у којој се разликују латинска и грчка хришћанска традиција. Вјеровање у светост тијела у православљу, уочљиво у постојању Христовог тијела и крви у евхаристији и материјалном представљању Христа, Богородице и светаца на иконама, потиче од оваплоћења Бога и библијског васкрса тијела заједно с душом на посљедњем, Страшном суду, вели Поштић. Аутор даље наводи да у раду „Форме и време хронотопа у роману“ Бахтин води прави рат против негативног односа према тијелу: По Бахтину, Франсоа Рабле жели да „врати телесности и реч и смисао, [...], и заједно са тим да врати речи и смислу њихову реалност и материјалност“ (88).

Поштић такође истиче да руски филозоф често користи лик луде или будале која без страха говори истину, разобличава лицемјерје и гордост и нарушава ауторитет незаконите власти. Према ову појаву Бахтин везује за средњи вијек и ренесансу, и то за Запад, несумњиво је да се она односи на бољшевичку власт у Совјетском Савезу. Многи критичари примијетили су везу, коју и Бахтин успоставља на неколико мјеста, између средњовјековне народне луде и појаве познате искључиво у православном хришћанству – јуродства Христа ради. На ту исту везу указује и аутор студије.

У *Раблеу*, лик луде или будале заузима једно од средишњих мјеста у идеји народног

смијеха или карневала. Бахтин описује Трибулеа, лик дворске луде у романима *Гарџанијуа и Панџајруел*, који је створен као пандан Фавриалу, дворској будали француских краљева Франсоа I и Луја XII. Он такође упоређује средњовјековни чин пародијског крунисања и раскрунисања краља-луде с новозавјетним проглашењем Христа за краља при његовом уласку у Јерусалим, а потом и његовим изругивањем и батињањем од стране Јевреја и римских војника. Везу између Бахтиновог „очишћујућег смијеха“ и православне традиције „Христа ради јуродства“ западни критичари, по ријечима Поштића, не примјећују или игноришу.

На крају, завршавајући студију освртом на дијалогизам као пројаву Светог духа, аутор наглашава да је дијалогизам као израз љубави међу ближњима могућ само ако постоји непосредна веза између Бога и човјека. Пошто је Бог љубав, Он ту љубав преноси човјеку преко Светога духа, трећег лица Светог Тројства. То је основа на којој се одвија *тхеоза*, или обожење. Савршена слика другог за Бахтина је отјеловљени, животворни Други, Христос. Православље је увијек било у знаку заједништва у Христу или саборности, а Бахтин је био „истински пропагатор ове љубави и црквеног јединства међу људима“ (99). Да би уопште постојало „ја“, неопходно је да постоји и „ти“. Двоје су нераскидиви дио заједнице у Христу, а њихово општење, примјећује Поштић, Бахтин назива дијалогом.

Михаил Михайлович Бахтин је неизоставни предмет проучавања свих познавалаца књижевности 20. вијека у цијелом свијету, а његова философија често се користи за тумачење књижевних радова, те и данас представља предмет истраживања књижевних критичара и теоретичара. Бахтин је једини руски теоретичар који се на Западу једнако проучава као и западни теоретичари и један од ријетких мислилаца који је на савремени начин представио хришћанско и православно учење. Нарочито је у Русији велико интересовање за овог оригиналног модерног мислиоца. У студији *Бахтин и хришћанство* Поштић се бави хришћанским, особито православним аспектима Бахтинове мисли који до данас нису довољно проучени. Аутор истиче дијалогизам – као најважнији сегмент Бахтинове филозофије, који се може посматрати на различитим нивоима: лингвистичком, комуникационом, контекстуалном, односном и духовном. Поштић овај појам дефинише као „међусобну, добровољну зависност људи која проистиче из љубави“ (101).

Премда су на српском говорном подручју преведени сви значајнији Бахтинови радови, они углавном нису привукли превелику пажњу критике и у том смислу студија *Бахтин и хришћанство* представља значајан допринос развоју бахтинистике на нашим просторима и драгоцјен импулс за будућа истраживања Бахтиновог дјела.

danijela.jelic@unibl.rs